

УДК 821. 161. 2-1. 09

Тетяна Корнійчук

ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В «ЕНЕЇДІ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті охарактеризовано систему релігійного світобачення нашого народу за сюжетом «Енеїди» І. Котляревського; вказано на особливості співіснування двох форм його вияву – язичництва та християнства.

Ключові слова: язичництво, християнство, двовір'я.

Korniychuk T. The problem of religious identity in I. Kotlyarevsky's "Eneida"

The system of religious attitude of our mentality by Eneida of Ivan Kotlyarevsky is analysed in this article. It is indicated on the feature of coexistence of two forms of his display – paganism and christianity.

Key words: paganism, Christianity, twofaith.

Корнійчук Т. Проблема релігійної ідентичності в «Енеїде» І. Котляревського

В статті охарактеризовано систему релігійного світобачення нашого народу за сюжетом «Енеїди» І. Котляревського; указується на особливості співіснування двох форм його проявлення – язичництва та християнства.

Ключевые слова: язычество, христианство, двоеверия.

Проблема релігійності українців неодноразово ставала предметом дискусії філософів, релігієзнавців, істориків та фольклористів. У центрі дискусії два релігійних світогляди – язичництво та християнство. Упродовж всієї еволюції релігійності погляди дослідників коливалися між твердженнями про повну асиміляцію християнством язичництва, до думок про те, що на підсвідомому рівні у своєму повсякденному житті ми продовжуємо залишатись язичниками.

Так, у І. Нечуя-Левицького читаємо «...не вважаючи на те, що християнські догмати і християнська мораль уже ввійшли в народне життя, ще й досі між народом не згинуло давнє поганство. Воно ще й досі держиться в житті народу: в обрядах і звичаях, в колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, в весняних іграх, в приказках, забобонах і ліках сільських знахарок» [9, с. 4]. С. Абрамович,

однак, зауважує, що «язичництво – звичайне минуле кожного християнізованого народу» [1, с. 7] і «...сполучається з християнством не більш, ніж олія з водою» [1, с. 8].

Компромісною формою релігійного світобачення українців стало так зване «двовір'я». Уперше цей термін вжив Феодосій Печерський (XI ст.) для позначення нового, на той час, явища релігійного світогляду русичів: поєднання язичницьких елементів з християнськими [2]. Пізніше така думка була підтримана багатьма ученими. Так, митрополит Іларіон (І. Огієнко) називає двовір'ям «поєднання старої віри з Новою Християнською. Двоєвір'я є конечний наслідок при всякому сприйманні нової віри: старе, віками набуте, не може відразу забутись» [3, с. 313]. А. Колодний зазначає, що «українці загалом і переважно двовірні. Це виявляється у вшануванні ними християнських святих і в їхньому поклонінні водночас уособленим силам природи, у синкретизмі обрядової практики» [4].

Проте навіть таке толерантне поєднання язичницько-християнських елементів в українському світогляді, на думку деяких дослідників, не відповідає реальному стану речей. Так, М. Маторин зазначає, що термін «двовір'я», який використовують для характеристики синкретичного світогляду народу, не є правильним, бо «злиття язичництва і християнства не є механічним, це, скоріше, синкретизований, але водночас цілісний світогляд» [8, с. 13]. Співзвучну позицію висловлює й Г. Лозко: «у сучасному релігієзнавстві термін «двовір'я» є досить умовним. Якщо під цим терміном розуміти поєднання язичницько-християнських вірувань, обрядовості та звичаєвості, то в українській релігійності можна вважати двовірськими такі явища: поєднання язичницького і християнського світоглядних уявлень, які існують незалежно одне від одного; паралельне виконання язичницьких і християнських обрядів та звичаїв; паралельне вживання язичницьких і християнських оберегів та ін. Побутове двовір'я протягом тривалого часу еволюції релігійності переростає в синкретичність двох релігій (язичництва та християнства) і стає ніби «сплавом», тобто набуває нової якості (чогось третього щодо перших двох)» [7, с. 119-120].

Проблеми релігійної ідентичності українського народу спробував розв'язати й І. Котляревський. У цьому плані його «Енеїда» являє собою своєрідну еkleктику язичницьких та християнських вірувань.

Метою статті є виявити та охарактеризувати усю систему релігійного світобачення нашого народу за сюжетом «Енеїди» І. Котляревського, вказати на особливості співіснування двох форм його вия-

ву; зробити висновок про релігійну ідентичність українського етносу.

З першого погляду може здатися, що світобачення троянців є виключно язичницьким. Вони живуть з постійною оглядкою на зримо присутніх поруч верховних небожителів та духів, які й визначають їх повсякденну поведінку. Проте водночас троянська ватага неодноразово зауважує, що вони «прочани» і «народ хрещений». Таким чином, можемо говорити, що в релігійній канві твору мирно співіснують два різних світогляди.

Одразу впадає в око постійне намагання Енея та його побратимів задобрити богів жертвами, щоб у хвилини розпачу вони їм допомогли:

Звелів з бичі волів пригнати,
Цапів з вівцями припасати
Плутону в жертву принести... [5, с. 91].
Або ж,
... Як млосьть пішла по всьому тілу:
Свиню уздрів під дубом білу
І тридцять білих поросят.
Звелів їх зараз поколотити
І дати Юноні на обід;
Щоб сею жертвою свиноти
Себе ізбавити од бід [5, с. 192].

Проте тут же знаходимо, що Еней неодноразово святотатствує і «олимпських шпетить на всю губу». Така поведінка наштовхує на думку про те, що троянський ватажок ніякий не язичник, а швидше атеїст. М. Яценко з цього приводу зауважує, що подібні вчинки є цілком умовитованими і «нагадують наївну віру словян-язичників, які в час невдачі знищували своїх богів-ідолів, щоб з часом виготовити нових...» [11, с. 162]. Дивує й інше, що участь у подібних жертвоприношеннях беруть служителі церкви, що суперечить реальному стану речей:

...Троянці всі заворушились,
Завештались, закамешились
На жертву приганяють биків;
Дяки з попами позбирались,
Зовсім служити всі прибрались,
Огонь розкладений горів [5, с. 91].

Крім того, дяки й попи в «Енеїді» І. Котляревського займаються ворожбитством, що різко засуджується християнською практикою:

Піп зараз взяв вола за роги
 І в лоб обухом зацідив,

 І вийняв тельбухи з кишками,
 Розклав гарненько їх рядами
 І пильно кендюх розглядав;
 Енею послі божу волю
 І всім троянцям добру волю,
 Мов по звіздам, все віщовав [5, с. 92].

Проте у цьому випадку потрібно брати до уваги й те, що І. Котляревський, за влучним висловом М. Яценка, «надуживає бурлеском» [11, с. 159].

Окрім цього, Еней неодноразово послуговується допомогою представників нижчої демонології. Так, Баба Яга люб'язно супроводжує його до пекла, мавки «путем найлуччим» направляють його човни, водяник підбадьорює у важку хвилину і пророкує успіх. Однак, спілкуючись з «нечистою силою», троянський ватажок не забуває про цьому й «да воскреснетъ» уголос прочитати, що вказує на іншу сторону його взаємин з такими особами.

Найбільш яскраво релігійне співіснування проявляється під час виконання похоронно-поминального комплексу. Так, поминальний обід за Анхізом, з першого погляду, має виключно християнське забарвлення. Еней замовляє попа в церкві, щоб відправити панахиду; дає гроші дякам на «подзвін душі»; готує відповідні поминальні страви; читає молитву «со святими»; обділяє бідних грошима та ін.:

І коливо з куті зробили,
 Сити із меду наситили,
 Договорили і попа;
 Хазяїнів своїх ззивали,
 Старців по улицях шукали,
 Пішла на дзвін дякам копа [5, с. 55].

Проте разом з тим він влаштовує бойове тризнице, наказує привести ведмедів для танців, замовляє музиків для співів, що вказує й на язичницькі елементи цього обряду:

Еней наш роздобрехотався,
 Ігрища вздумав завести,
 І п'яний зараз розкричався,
 Щоб перебійців привести.

У вікон школярі співали,
Халяндри циганки скакали,
Іграли в кобзи і сліпці;
Було там різні чути крики,
Водили в городі музики
Моторні п'яні молодці [5, с. 56].

У похоронному ритуалі язичницько-християнське протистояння стосується насамперед форм поховання. В «Енеїді» гармонійно поєднуються як кремація, так і інгумація тіл. Традиційно кремаційний спосіб поховання вважають виключно язичницьким. Вогонь, який колись в очах наших предків наділявся божественною силою і асоціювався з живою істотою, з приходом християнства починає вважатися винаходом диявола. У творі вперше обряд спалення, точніше само-спалення, чинить над собою Дідона у відчай від того, що її покидає Еней:

Кругом костер той запаливши,
Зо всей одежі роздяглась,
В огонь лахміття все зложивши,
Сама в огні тім простяглась [5, с. 49].

Вдруге ритуальне вогнище для спалення полеглих воїнів наказує розвести Еней:

. . . К трудам дружину понуждає,
Кладуть із мертвих тіл костри
Соломою їх обволікають,
Олію з дьогтем поливають
На всякий зруб разів по три [5, с. 278].

Обряд же закопування в землю був виправданий в очах церкви. Так, на підтвердження цього, чимало прикладів із Святого письма наводить у своїй статті французький дослідник Брюс Лакки. Він зауважує, що «кремація (сжигание тела умершего человека) – это не христианская практика... Сжигание тела всегда имело отрицательное дополнительное значение в Писании...» [6]. Про інгумацію тіл автор згадує у творі декілька разів. Так, проводжаючи Палланта на війну, аркадський цар наголошує, що в разі його смерті “живцем полізе до могили”; тіло свого сина хотіла б до «ями з миром проводить» Евріалова мати; латиняни прагнуть “тіла убитой раті, як водиться землі предати”.

Релігійний синкретизм наклав свій відбиток й на уявлення про по-тойбіччя. Так, з язичницької точки зору, в «Енеїді» і праведники, і

грішники знаходяться в одному місці – під землею, в царстві Плутона. Справа в тому, що наші предки не мали уявлення про відплату за земні справи в потойбіччі й відповідно не диференціювали його окремо для «злих» і «добрих» людей. А. Соболев з цього приводу зауважує, що «рай – страна света с таким же правом помещается там же, где и страна мрака – под землей, как и на небе» [10, с. 30]. Проте тут ми натрапляємо на деяку суперечність: язичницькі з погляду місця локалізації, рай і пекло, у даному випадку, виявляються християнськими за своєю суттю. Власне, тут потрібно говорити про поняття гріха та його спокуту у потойбіччі, яке з'явилося в свідомості наших предків з прийняттям православ'я.

Отже, «Енеїда» І. Котляревського є яскравим прикладом того, наскільки міцно в свідомості українців взаємопереплелися язичницький і християнський релігійні потоки. Подекуди, для аналізу, їх досить важко відокремити один від одного, а в деяких місцях навіть неможливо. Тому можна погодитися з думкою вище згаданих дослідників про те, що сьогодні маємо говорити не про два різних світогляди, а про один цілісний – язичницько-християнський, у цьому й полягає етнонаціональна особливість українського народу.

Література:

1. Абрамович С. Елементи язичництва в культурі східних церков та потреба їх дезавуації / Семен Абрамович // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна [редкол. : О. М. Завальнюк (гол. ред.), С. І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С. 7-14.
2. Двовір'я і двовірність. – [Ел. рес.]. – Режим доступу: http://www.karpenko.net/Dip_Dvovir.htm. – Назва з екрана.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Накладом Видавн. Комісії при Товаристві «Волинь», 1965. – 424 с. [Репринтне вид. : К. : Обереги, 1991. – 424 с.].
4. Історія релігії в Україні / За ред. Анатолія Миколайовича Колодного, Петра Лаврентійовича Яроцького. – Київ: Знання, 1999. – 735 с. – (Вища освіта ХХІ століття). – [Ел. рес.]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/12160411/religiyeznavstvo/zagaini_viyavi_religiynosti. – Назва з екрана.
5. Котляревський І. Енеїда / Іван Котляревський. – К. : Дніпро, 1963. – 335 с.
6. Кремація. – [Ел. рес.]. – Режим доступу: <http://www.heavenforu.com/russian/cremation.htm>. – Назва з екрана.

7. Лозко Г. С. Українське язичництво як джерело побутового релігійного синкретизму: Дис...канд. філос. наук. : 09. 00. 11 / НАН України, Інститут філософії / Галина Сергіївна Лозко. – К., 1996. – 147 с.
8. Маторин Н., Невский Н. Програма для изучения бытового православия (восточно-европейский религиозный синкретизм) / Николай Михайлович Маторин, Алексей Александрович Невский. – Л: Печатный труд, 1930. – 18 с.
9. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – 2-е вид. – К. : Обереги, 2003. – 144 с. – (Б-ка укр. раритету).
10. Соболев А. Н. Загробный мир по древнерусским представлениям. Литературно-исторический опыт исследования древнерусского народного мирозерцания. – Сергиев Посад: Издание книжного магазина М. С. Елова, 1913. – 208с. – Режим доступа: http://Krotov.info/lib_sec/18_s/ob/olev_00.htm. – Назва з екрана.
11. Яценко М. Т. На рубежі літературних епох. “Енеїда” І. Котляревського і художній прогрес в українській літературі / Михайло Трофимович Яценко. – К: Наукова думка, 1977. – 280 с.